

**Шевченкові ремінісценції у романі "Чорна рада" П. Куліша:
феномен кобзарства**

У статті з'ясовується семантика образу кобзаря, розглядаються Шевченкові ремінісценції в "Чорній раді" П. Куліша. Значна увага приділяється функціонуванню художнього образу в поетичних текстах Т. Шевченка та романі П. Куліша.

Кобзарство – важлива частина духовності української нації. За своєю сутністю воно є елементом козацького культурного комплексу. Головна роль кобзарства – прославлення козацького війська, збереження козацьких традицій. У процесі еволюційного розвитку феномен кобзарства не залишався статичним, локалізованим у часі і просторі, відтак зазнавав історично і культурно обумовленої трансформації. Із соціокультурної точки зору кобзарство вивчалось в працях Л. Залізняка, Д. Яворницького, Ю. Фігурного та багатьох інших істориків, культурологів. Ідея кобзарства присутня і в художній літературі, зокрема в українській літературі XIX століття. В цей час спостерігається посилений інтерес до кобзарства як специфічного соціокультурного явища. Одними із перших, хто звернув увагу на необхідність вивчення феномена кобзарства, були Т. Шевченко і П. Куліш.

Мета цієї статті – з'ясувати семантику образу кобзаря, розглянути Шевченкові ремінісценції в "Чорній раді" П. Куліша.

Ставлення Куліша до кобзарства в різні періоди його життя і творчості було неоднозначним. Та все ж він глибоко усвідомлював виняткову роль кобзарів у духовному житті народу, у формуванні його національної свідомості.

Ю.Фігурний у праці "Історичні витоки українського лицарства" зазначає: "Кобзарство не є виключно українським феноменом, а постає складовою частиною індоєвропейського мілітарно-культурного комплексу, одним із

важливих елементів якого й виступали військові співці" [6, с. 73]. У стародавні часи військові співці-ріші допомагали воїнам силою своїх священних гімнів здобувати перемогу над ворогом на полі бою і прославляти переможців на бенкетах. Аеди й рапсоди оспівували у своїх піснях звитяжні діяння героїв і богів, уславлюючи перемоги над ворогом та надихаючи молодь на подвиги. У середньовічній Європі були барди, трувери, менестрелі. Л.Залізняк переконує, що билини Київської Русі мають прямі паралелі як в козацьких думах, так і в сагах скандинавів [3, с. 173].

Таким чином, кобзарство виникло на підґрунті військово-лицарського дружинного епосу Київської Русі, який наслідував індоєвропейські традиції.

Як відомо, письменник не може "передавати" живих взірців у художньому творі такими, якими вони є насправді. Вони завжди набувають суб'єктивного відтінку авторського "я", оскільки проходять через його свідомість. Завдання письменника – чітко, точно, ґрунтовно передати в тексті безпосередні особисті враження від дійсності. Пантелеймон Куліш згадував, як йому неодноразово доводилось чути від старих людей, що в старовину з'являлися іноді на котромусь бенкетному зібранні подорожні співці. Вони впродовж кількох годин, а нерідко й усього дня займали громаду піснями про колишні часи, торкалися постатей одного гетьмана за іншим, оповідаючи про старовинні війни та пригоди.

Інтертекстуальним проявом в романі "Чорна рада" П. Куліша є ремінісценція-образ кобзаря. Цей образ має свою модель, що складається з ряду смислових елементів:

1. Портрет.

У романі "Чорна рада" образ кобзаря представлений Божим чоловіком. "Співець героїчного минулого України" [1, с. 23], "кобзар" [2, с. 46], – такі його номінації зустрічаються у дослідників творчості письменника. Сліпий, старий, з довгою, "до самого пояса" бородою, яка "іще краще процвіла сидинами", "у латаній свитині і без чобіт" [5, с. 25] – таким він постає на початку твору. І хоча був незрячим, все ж ходив без проводиря. Він лікував людей від болю

замовляннями.

Кобзар Т. Шевченка теж сліпий, старий чоловік з сивими вусами:

"Перебендя старий, сліпий –
Хто його не знає?" [7, с. 45].

"Сивий вус, стару чуприну
Вітер розвіває..." [7, с. 46].

У поемі "Тарасова ніч" портретна характеристика кобзаря завуальована, захована за текстом оповіді, яку він виконує. Безіменний народний співець згадується в "Гайдамаках". "Старче божий!", – звертаються до нього. Дещо дивакуватим, а тому і самотнім є кобзар Перебендя в однойменній поемі. Про трьох нещасних лірників йдеться у "Великому льосі":

"Один сліпий, другий кривий,
А третій горбатий" [7, с. 229].

У поемі "Катерина" кобзар ходить з поводитирем – безбатченком Івасем. Це епізодичний образ, який має ідейно-семантичне навантаження – зустріч батька з сином.

Як Шевченків співець, так і божий чоловік Куліша позбавлені матеріальної залежності:

"...а грошей носив повні кишені. <...>

Викупляв невольників із неволі" [5, с. 25].

"До грошей я не дуже ласий. Аби була ласка слухати, поки не охрип, співатиму..." [7, с. 81].

2. Вчинки персонажа.

Українське козацтво постійно провадило проти ворогів бойові дії як наступального, так і оборонного характеру. А кобзарі оспівували бойові походи запорожців, їхній героїзм, хоробрість, відважність, сміливість, військову доблесть. Звідси й головна роль кобзаря – уславлення козацького війська та залучення до лав козацтва молоді, охорона й збереження святих козацьких традицій [6, с. 79]. У романі Божий чоловік прагне осмислити найпотаємніші

поруки людської душі у зв'язку з ходом історії. Він славить подвиги Хмельницького, оживляючи у пам'яті людей драматичні сторінки історії України, він пропагує праведний спосіб життя, прагне звеличити людську душу.

У творчості Т. Шевченка пісенність кобзарів представлена двояко. З одного боку – це романтичний співець минулого, який боляче реагує на життя знедоленого народу. У поемі "Перебендя" автор перелічує назви пісень в репертуарі кобзаря, демонструючи широкий спектр їх жанру: веселі, жартівливі, журливі, героїчні, ліричні, козацькі, історичні. Релігійного змісту пісні присутні у "Катерині":

"А тим часом старий кобзар
Ісуса співає" [7, с. 44].

З другого боку – це співець, який своїми піснями возвеличує героїчний дух повстанців. У "Гайдамаках" автор демонструє у виконанні Волоха ряду пісень героїчного змісту, в основі якого духовна й фізична велич народу.

Божий чоловік був сліпим і грав на бандурі. Натомість у Т. Шевченка:

"На розпутті кобзар сидить
Та на кобзі грає" [7, с. 20].

О. Кучерук в "Ілюстрованій енциклопедії історії України" констатує: "На бандурах грали мандрівні сліпці-бандуристи, які виконували народні пісні різних жанрів - історичні, ліричні, побутові, думи, псалми" [4, с. 14]. Ю. Фігурний уточнює, що "сліпі бандуристи – це явище більш пізнє (XIX ст.)" [6, с. 81]. У більшості довідкової літератури стверджується, що кобзарі були сліпими, а зрячі являли собою виняток. Найбільш повно явище кобзарства було представлено у XIX столітті, що і послужило основою для узагальнюючого образу кобзаря.

Протилежною, але переконливою є думка О. Фамінцина, яку підтримує Ю. Фігурний. Він доводив, що гравцями на бандурі (кобзі) в українському фольклорі зазвичай постають зрячі козаки (воїни чи молоді козаки), а про сліпців-бандуристів не зустрічається жодних згадок. Це підтверджує, зазначає

Ю.Фігурний, що "творцями героїчного козацького епосу, котрий виконувався під звуки кобзи-бандури, були козацькі військові співці-кобзарі, а не професійні сліпці-бандуристи, які, ймовірно, перейняли свої пісні від останніх кобзарів" [6, с. 80-81].

Отже, Божий чоловік П.Куліша є скоріше сліпцем-бандуристом, аніж співцем-кобзарем. Божий чоловік, Будучи дуже набожним, він найчастіше співає церковні псалми, у розмовах проповідує суворі норми моралі, спонукаючи слухача замислюватись над сенсом свого життя. "Співаючи пісню, до серця голосить і до плачу доводить, а сам підведе вгору очі, наче бачить таке, чого видючий зроду не побачить" [5, с. 25].

3. Мова.

Мова божого чоловіка із "Чорної ради" помережана церковною лексикою, прислів'ями.

Мова лірників Т. Шевченка насичена пісенною творчістю, що зумовлено структурою текстів.

4. Ставлення до нього інших персонажів.

"За теє-то за все поважали його козаки, як батька" [5, с. 25] – знаходимо в Куліша. Так само ставились і до Шевченкового кобзаря:

"Добре єси, мій кобзарю,
Добре, батьку, робиш,
Що співати, розмовляти
На могилу ходиш!" [7, с. 46].

Відомо, що вивчаючи звичаї та побут кобзарів, письменник черпав матеріал з розповідей лірника Архипа Никоненка, кобзарів Андрія Шута, Миколи Ригоренка, Остапа Вересая. Їх виконавча манера зазнала трансформації під впливом історичних та культурних подій, та все ж мала етнокультурну цінність. Їх творчість впливала на письменника. Так Божий чоловік чи ненайбільше перейняв від Андрія Шута, який своє призначення вбачав в тому, "щоб нагадувати людям про Бога та благодать". Тому і репертуар його був одноманітного спрямування: псалми на честь Ісуса Христа і святих та історичні

пісні. Цю думку підтверджує П. Вертій: "Таке розуміння призначення кобзарського мистецтва відносило Андрія Шута до розряду людей особливих, що ще раз вказує на народнопоетичні джерела образу кобзаря в творчості П.Куліша, зокрема в "Чорній раді", де він зображений як Чоловік Божий" [2, с. 106].

Отже, зображаючи кобзаря XVII ст. Куліш наслідує риси сліпця-бандуриста XIX ст., підпорядковуючи його образ чітко визначеним власним творчим завданням. В його образі присутні літературні й культурні співвіднесення. Божий чоловік – відданий патріот, співець героїчного минулого України, уособлення мудрості, моральної чистоти, духовної досконалості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандура О. М. Вивчення роману П. О. Куліша "Чорна рада". Хроніка 1663 року" / О. Бандура // УМЛШ. – 1992. – №11-12. – С. 21-25.
2. Вертій О. Пантелеймон Куліш і народна творчість : статті та дослідження / Олексій Вертій. – Тернопіль : Підручники і посібники, 1998. – 119, [1] с.
3. Залізняк Л. Л. Нариси стародавньої історії України / Л. Л. Залізняк. – К. : Абриси, 1994. – 255 с.
4. Ілюстрована енциклопедія України (від найдавнішого часу до кінця XVIII ст.) / авт. тексту О. Кучерук. – К. : Спалах ЛТД, 1998. – 216 с.
5. Куліш П. Чорна рада : хроніка 1663 року та оповідання / Пантелеймон Куліш. – К. : Веселка, 1990. – 256 с.
6. Фігурний Ю. Історичні витоки українського лицарства / Юрій Фігурний. – К. : Стилос, 2004. – 305, [2] с.
7. Шевченко Т. Повне зібрання творів у дванадцяти томах. Т. 1. Поезія, 1837-1847 / Тарас Шевченко. – К. : Наук. думка, 1989. – 525, [1] с.

Т. Є. Клименко // Волинь – Житомирщина : іст.-філолог. зб. з регіон. проблем. Вип. 21 / [ред. кол.: Петро Білоус та ін.]. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 77-79.